

**РОЗДІЛ VI. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ОНОМАСТИКА Й ТЕРМІНОЛОГІЯ:
АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, КАТЕГОРІЇ ТА АСПЕКТИ**

Яна Білик

УДК 81'28

**ПРОСТОРОВІ ДІЄСЛІВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ПРИЙМЕНИКОМ П'ІД ('ПОП'ІД, З-П'ІД, З-
'ПОП'ІД) У СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ: СЕМАНТИЧНЕ І ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ВАРІЮВАННЯ**

Статтю присвячено розгляду просторових дієслівних конструкцій з прийменником п'ід ('поп'ід, з-п'ід, з-'поп'ід) у східностепових говірках Донеччини, які реалізуються за допомогою родового, знахідного та орудного відмінків іменного компонента конструкції.

Встановлено частотність вживання і різноманітність синтаксичних відношень в аналізованих словосполученнях.

Ключові слова: діалектологія, східностепові говірки, дієслівні словосполучення, семантичні відношення, просторові прийменникові конструкції, іменний компонент.

Проблема словосполучення серед актуальних проблем теорії синтаксису досі займає важливе місце і становить значний інтерес як у теоретичному, так і у практичному плані. Базою у вченні про словосполучення є дослідження зв'язків між його компонентами, з'ясування правил і закономірностей співвідношення слів та встановлення чинників, які зумовлюють його структуру.

Вивчення синтаксису на діалектному рівні відзначається незначною кількістю досліджень, присвячених словосполученню. На сьогодні розглянуто синтаксис закарпатських говірок, зокрема структура та семантика прийменникових конструкцій та безприйменникових об'єктних (В. Добош), східнополіських – склад, функції та семантика у просторових синтаксемах (М. Железняк), частини середньополіських, зокрема виконано структурно-функціональний аналіз синтаксичних особливостей (О. Юсікова), західнополіських – опис прийменникових конструкцій (М. Перетятко), східнослобожанських – опис локативних та темпоральних синтаксем, зокрема їх різноманітних моделей (Т. Сердюкова). Розглядалися прийменникові конструкції напрямку руху в українських говірках Буковини (Slyn'ko), особливості говірок східних районів Харківської області (Lysychenko), Брюховицького району Львівської області (Prystupa) та Чорнобильської зони (Hrytsenko) та ін.

Важлива інформація про синтаксичні конструкції, прийменники та сполучники подається у «Атласі української мови» та регіональному атласі українських говірок Північної Буковини К. Германа. Деякі питання про особливості синтаксичних структур окремих діалектів розглянуто у працях Г. Шила, В. Ващенко, В. Шимановського, І. Верхратського та ін. (Bevzenko 1).

Питання дослідження дієслівних словосполучень з локативними відношеннями у східностепових говірках на сьогодні і досі залишається актуальним і маловивченим.

Метою статті є опис прийменникових дієслівних конструкцій з просторовими семантичними відношеннями у східностепових говірках Донеччини, зокрема з прийменником п'ід ('поп'ід, з-п'ід, з-'поп'ід) у структурно-семантичному та функціональному аспектах.

Завдання статті – подати структурно-семантичну та функціональну характеристику прийменникових просторових дієслівних словосполучень з іменними компонентами у східностепових говірках.

Об'єкт дослідження – матеріал, зібраний до трагічних подій у 2014 році у ста десяти населених пунктах Донецької області.

Локативна синтаксема переважно вживається при дієсловах власне-локативних, локативних дієсловах процесу і локативних дієсловах дії. Характерну рису цих дієслів становить «наявність у їх структурі локативного постфікса (прийменника), який диференціює лексичні значення дієслів і викликає семантичну й морфологічну варіантність локативних субстанціальних синтаксем» (Vykhovanets' 130). Морфологічними варіантами локативної синтаксеми є родовий (Р.в.), знахідний (З.в.) і орудний (О.в.) відмінки.

Опорними членами словосполучень із прийменниками просторового значення виступають дієслова різних лексичних груп, серед яких особливо активні дієслова руху, фізичної дії, місцезнаходження, перебування, стану. Залежні їх компоненти – іменники просторової і конкретно-предметної семантики, значно рідше в цій функції використовуються особові займенники і субстантивні прикметники.

Так, конструкції з прийменником п'ід ('поп'ід) і залежним З.в. означають просторові стосунки між дією і предметом, до нижньої частини якого або під який спрямовується дія. Розрізняються ці відтінки за допомогою семантики залежних компонентів: 'с'іла п'ід 'хату; за'кинула 'п'ід ст'іл; не ст'ій п'ід в'ік'ном. Структури із складним прийменником 'поп'ід за семантикою стоять близько до словосполучень з прийменником п'ід, особливо до тих, що позначають спрямованість дії в бік певного предмета чи місцевості. Особливістю таких конструкцій є відтінок поширення, розподілу дії або руху на певному просторі, на який вказує перша частина прийменника по: в той год перез 'іму'валис 'а 'поп'ід 'ст'інами; взу'т 'а понас'тавила 'поп'ід 'двер'і.

У досліджуваних східностепових говірках розглядувані конструкції з прийменником п'ід ('поп'ід) на

позначення просторових відношень означають:

- дію чи рух, які спрямовані конкретно під певний об'єкт або предмет, що є активно сполучуваними з префіксованими дієсловами статичної та динамічної ознаки. Інколи прийменниково-відмінкові конструкції постають валентно зумовленими і їх постпозиція при таких лексемах є структурно і функціонально закріпленою. Такі конструкції наближаються за семантикою до об'єктно-просторових: *перез'їмувала н'ід ками'шом; за'сунут' н'ід^m ст'іл; 'клали н'ід 'голову 'рожениц'і шта'ни ха'з'айін; хай ле'жит' н'ід рушнич'ком; постелили 'ноп'ід 'ікони;*

- дію чи рух, які мають функцію наближення, тобто спрямування дії до певного предмета чи місцевості з максимальним наближенням до кінцевої точки руху. Такі словосполучення здебільшого синонімічні з *до + Р.в.* або *в (у) + З.в.* у цій же функції: *при'їхали н'ід во'рота; при'їшли пид в'ік'но; по'ставили 'ноп'ід две'р'ами; о'ставили н'ід^m 'хатою в оче'рет'і;*

- дію чи рух, які спрямовані на відкритий простір: *дер'жали н'ід одк'ритим 'небом; хо'дили н'ід 'сонцем; ле'жала н'ід лу'ноу; зустр'і'чалас' н'ід 'м'іс'ацем;*

- дію чи рух, які направлені до нижньої частини об'єкта, що знаходиться дуже близько від суб'єкта, тобто відношення між дією і предметом, близько якого проходить дія: *си'д'у н'ід в'ік'ном; 'ход'ат' 'ноп'ід 'в'ікнами^e; 'їли 'ноп'ід 'грушами; 'с'аду н'ід^m ко'рову.*

Опорними дієсловами аналізованих конструкцій виступають дієслова руху і спрямованої чинності, залежними компонентами яких є іменники у *З.в.* та *О.в.* на позначення конкретно-предметної та просторової семантики, а саме: а) господарських і хатніх споруд: *'стала н'ід две'рима; л'а'гла н'ід 'хатою; 'нудилис'а н'ід 'в'ікнами;* б) просторових понять і населених пунктів: *хо'дила н'ід 'гору; 'їздив н'ід Л'в'ів; по'бачила н'ід 'берегом; о'рали н'ід 'л'ісом;* в) засобів пересування: *встр'імила н'ід ма'шину к'і'лок; загл'а'нув н'ід 'трактор; три'мав н'ід сан'ми 'вал'анки;* г) господарських і побутових предметів та особистих речей: *схо'вала н'ід 'ковдрою; по'клала н'ід 'тумбочку; 'гл'анула н'ід каст'рул'у; три'мав н'ід рука'вом;* ґ) частин тіла: *поло'жила н'ід 'голову; 'ставл'у 'тепле н'ід бол'ну 'ногу* та ін., хоча у разі заповнення керованої позиції іменниками-назвами частин тіла актуалізується семантика об'єкта, що в цьому ряді синтезується з просторовим значенням.

Конструкції з *н'ід ('ноп'ід) + О.в.* означають також просторові відношення між дією і предметом, нижче або близько нижньої частини якого відбувається дія: *зна'ход'ат' н'ід кро'ват'у; зали'шайут' 'ноп'ід 'лавками 'снаст'і; наса'дила н'ід 'хатою 'кв'іт'ів 'р'ізних, а також відношення між дією і предметом, близько якого проходить дія: зустр'і'чав сво'їх н'ід Красноар'м'ійс'ком; остано'вилис'а н'ід 'йаром; наздо'гнали н'ід Ма'к'їївкою.*

Прийменник *'ноп'ід* у досліджуваних структурах позначає ті ж стосунки, але з додатковим відтінком поширення дії у просторі: *розташу'валис'а 'ноп'ід 'горами; хо'д'у по'н'ід де'ревами; про'ходив по'н'ід 'шахтою.*

Конструкції з прийменником *'ноп'ід + О.в.* означають також дію, яка може тривати якийсь довгий час біля певного предмета, вздовж нього (*зу'л'али 'ноп'ід сад'ком; 'їхали 'ноп'ід т'ін'ком; хо'дила по'н'ід 'муром; 'лазив 'ноп'ід л'їш'чиною*), а з прийменником *н'ід + О.в.* – таку дію, що в своєму напрямку може тільки в якомусь пункті торкатись предмета: *че'кали н'ід се'лом; тек'ла н'ід го'рою 'р'ічка; рос'те н'ід вер'бою.*

Вказуючи на те, що дія відбувається у певній точці, в одному якомусь місці, прийменник *н'ід* не може замінюватися на *'ноп'ід*, який виразно передає відтінок поширення дії у просторі, позначає дистрибутивний характер чинності.

Особливо помітною стає відмінність смислових відтінків з прийменниками *н'ід, 'ноп'ід*, коли головний компонент позначає будь-яку дію або стан, а залежний іменник називає місто чи пункт. Конструкції у такому випадку конкретніше називають просторові відношення: *'побуду'вали н'ід 'Красним Ли'маном; захо'р'їла н'ід Крама'торс'ком; си'д'ів н'ід Пол'тавою.*

Опорні дієслова виражають стан, місце положення, розташування і под.: *'б'ігав по'н'ід воро'тами; опу'тив н'ід рай'центром; че'кав н'ід зу'пинкою; кри'чали н'ід до'рогою.* Тому можна не погодитися з думкою І. Слинька про те, що вживання *н'ід + О.в.* буває тільки після дієслів стану (Слн'ко 59).

Такі конструкції перебувають в опозиції до конструкцій із *З.в.*, оскільки останні передають напрямкові просторові відношення. Якщо опорні дієслова виражають спрямовану дію (*'класти, 'ставит', л'а'гти, 'с'істи*), це протиставлення може стиратися: *'ставл'ат' н'ід но'гами – кла'дут' н'ід за'бор.*

Дієслівні словосполучення з прийменником *з-н'ід* зустрічаються дуже рідко, на відміну від попередніх. Вони виражають локальні відношення між дією та її місцем, яке знаходиться нижче певного предмета і служить вихідним пунктом, відправною точкою дії: *вит'а'гає з-н'ід по'ли; заб'рав з-н'ід 'погр'їба.* Залежні іменники вживаються у *Р.в.* і можуть означати предмет, від нижньої частини якого починається рух або дія. Конструкції такого типу наближаються до об'єктно-просторових (*'викопали з-н'ід кри'виц'і; т'а'гла з-н'ід 'шафи; дос'тала з-н'ід сто'ла*). При поєднанні конструкцій з прийменником *з-н'ід* з назвами населених пунктів, а також просторових понять об'єктно-просторова семантика у таких структурах модифікується у власне-просторову. Аналізований прийменник вказує на спрямування руху не від нижньої частини предмета чи з місця, що знаходиться нижче предмета, а з простору, який прилягає до об'єкта, перебуває безпосередньо біля нього: *'вийхав з-н'ід 'Миргорода; вер'тавс'а з-н'ід л'ісу; 'вирунула з-н'ід го'ри.*

Конструкції з прийменником *з-'ноп'ід* передають додатковий відтінок дистрибутивності дії у просторі, позначають переважно простір або предмет, з тильного боку якого спрямовується рух чи дія: *'вийшла з-'ноп'ід 'хати; поди'вилас'а з-'ноп'ід ку'ш'ів; вигл'а'дало з-'ноп'ід де'рев.* Аналізовані структури зафіксовані лише в декількох населених пунктах. Вони відзначаються строкатістю вживання. У більшості випадків у такому значенні

вживаються словосполучення з прийменником *за*: *гоп'іло за деревами*; *си'д'іла за хатою*.

Конструкції з прийменником *н'ід* широко вживані у східнословобожанських (Serdyukova 45), південнолінійських, середньозакарпатських, полтавських та надністрянських говірках з його фонетичними варіантами: *пуд*, *пун*, *пид*, *під*, *п'ім*, *пад* та повторюваністю в окремих говірках (“Hovory” 202, 234, 323, 436, 176), східнополіських говірках із залежними топонімічними назвами (Zheleznyak, “Predlozhnye konstruktsyy”, Abstract. 8–9). У говірках Брюховицького району Львівської області виявлено прийменники *н'ід'і*, *н'ідю*, *н'ідю* (Prystupa 114). Використання складних прийменників, зокрема *non'ід* виявлено у східнополіських говірках (Zheleznyak). У середньополіських говірках семантику локативної близькості передають конструкції з фонетичними варіантами прийменників *nonud*, *nonum* (Hrytsenko 82), у надністрянських говірках – *nyn'im*, *nyn'ід* (Prystupa 117), у говірках Нижнього Подністров'я – *chnon'ід* + *з.в.* (Dzendzelivs'kyu 72).

Отже, аналіз досліджуваних говірок показав, що дієслівні конструкції з прийменником *н'ід* (*non'ід*) + *з.в.* або *О.в.* частіше використовуються у досліджуваних говірках (*закинула н'ід ст'іл*; *не ст'ію н'ід в'ік'ном*). Структури з *non'ід* + *О.в.* семантично близькі до словосполучень з прийменником *н'ід*, особливо до тих, що позначають спрямованість дії в бік певного предмета чи місцевості (*в той год через іму'валис'а non'ід ст'інами*). Дуже рідко зустрічаються дієслівні словосполучення з прийменником *з-н'ід* + *Р.в.* (*зб'рав з-н'ід нозр'іба*). Часто конструкції такого типу наближаються до об'єктно-просторових (*дос'тала з-н'ід стола*). Строкатию вживання відзначаються конструкції з прийменником *з-non'ід* + *Р.в.* (*вийшла з-non'ід хату*). Як правило у такому значенні вживаються словосполучення з прийменником *за* + *О.в.* (*си'д'іла за хатою*).

Новизна й перспективи щодо подальших розвідок у цьому напрямкові визначаються тим, що матеріали можуть бути використані для подібних досліджень дієслівних словосполучень інших ареалів української діалектної мови, а висновки та результати аналізу знайдуть застосування при опрацюванні загальнотеоретичних проблем діалектології, у курсі української діалектології та історії мови, у відповідних спецкурсах.

References

- Bevzenko, Stepan. *Ukrayins'ka dialektolohiya (Ukrainian Dialectology)*. Kyiv: Vyshcha shk., 1980. Print.
- Dzendzelivs'kyu, Yosyp. “Sposterezhennya nad syntaksysom ukrayins'kykh hovirok Nyzhn'oho Podnistrov'ya (Observations on the Syntax of the Ukrainian Dialects of the Lower Podnistrovia Region)”. *Dialektolohichnyy byuletyn' (Dialectological Bulletin)* 5 (1955): 71–73. Print.
- Dobosh, Vasyli'. *Syntaksys ukrayins'kykh pivdennokarpat's'kykh hovoriv (prymennykovi konstruktsiyi) (Syntax of the Ukrainian Dialects of the South Carpathian Region (Prepositional Constructions))*. Uzhhorod, 1972. Print.
- Hovory ukrayins'koyi movy: zbirnyk tekstiv (Dialects of the Ukrainian language: Textbook)*. Kyiv: Nauk. dumka, 1997. Print.
- Hrytsenko, Pavlo. *Hovirky Chornobyl's'koyi zony: Systemnyy opys (Dialects of Chernobyl Zone: System Description)*. Kyiv: Dovira, 1999. Print.
- Lysychenko, Lidija. “Osobennosti hovorov vostochnykh rayonov (Kupyanskoho i Dvurechanskoho) Khar'kovskoy oblasti (Features of the Dialects of the Eastern Regions (Kupiansk and Dvurechansk) of Kharkiv Region)”. Diss. Kharkiv National Pedagogical University named after H. Skovoroda, 1955. Abstract. Print.
- Prystupa, P. *Hovirky Bryukhovits'koho rayonu L'viv's'koyi oblasti (Dialects of Briukhovychi District of Lviv Region)*. Kyiv: Vyd-vo Akademiji nauk Ukrajin's'koyi RSR, 1957. Print.
- Serdyukova, Tetiana. *Lokatyvni ta temporal'ni syntaksemu v ukrayins'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirkakh (Locative and Temporal Syntaxemes in the Ukrainian Dialects of the Eastern Slobozhanshchyna Region)*. Diss. Zaporozhye State University, 2002. Print.
- Slyn'ko, Ivan, and Huyvanyuk, Mykola. *Syntaksys suchasnoyi ukrayins'koyi movy: Problemni pytannya (Syntax of the Modern Ukrainian Language: Problematic Issues)*. Kyiv: Vyshcha shk., 1994. Print.
- Vykhovanets', Ivan. *Narysy z funktsional'noho syntaksysu ukrayins'koyi movy (Essays on the Functional Syntax of the Ukrainian language)*. Kyiv: Nauk. dumka, 1992. Print.
- Zheleznyak, Mykola. *Predlozhnye konstruktsyy v ukrayins'kykh vostochnopoles'kykh hovorakh (Prepositional constructions in the Ukrainian Dialects of the Western Polissia Region)*. Diss. Institute of Linguistics named after O. Potebnya, 1989. Print.
- Zheleznyak, Mykola. “Semantyko-syntaktychni osoblyvosti skladnykh prymennykiv v ukrayins'kykh skhidnopolis'kykh hovirkakh (Semantic-Syntactic Features of Complex Prepositions in the Ukrainian Dialects of the Eastern Polissia Region)”. *Movoznavstvo (Linguistics)* 6 (1989): 27–34. Print.
- Zheleznyak, Mykola. “Predlozhnye konstruktsyy v ukrayins'kykh vostochnopoles'kykh hovorakh (Prepositional constructions in the Ukrainian Dialects of the Western Polissia Region)”. Diss. Institute of Linguistics named after O. Potebnya, 1989. Abstract. Print.

Надійшла до редакції 8 квітня 2016 року.

LOCATIVE VERBAL CONSTRUCTIONS WITH THE PREPOSITION *P'ID* (*'POP'ID*, *Z-P'ID*, *Z-/POP'ID*) IN THE EASTERN STEPPE DIALECTS: SEMANTIC AND FUNCTIONAL VARIATION

Yana Bilyk

Department of Ukrainian Studies, Vinnytsia National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: The study of syntax on the dialect level shows a small amount of researches devoted to the phrase. The issue of study of verbal phrases with the locative relations in the Eastern Steppe dialects is currently important and little known today.

Purpose: The purpose of the article is to describe the prepositional verbal constructions with spatial semantic relations in the Eastern Steppe dialects of Donetsk region, in particular with the preposition *p'id* (*'pop'id*, *z-p'id*, *z-/pop'id*) in the structural-semantic and functional aspects.

Results: The locative syntaxeme is mostly used with the locative verbs themselves, locative verbs of process and locative verbs of action. Morphological variants of a locative syntaxeme are generic (GC), accusative (AC) and instrumental (IC) cases.

Supporting members of phrases with spatial prepositions are the verbs of various lexical groups, among which the most active are the verbs of motion, physical action, location, presence, condition. Their dependent components are nouns of spatial and specific-subject semantics, much less personal pronouns and substantive adjectives are used in this function.

Discussion: The materials can be used for similar researches of verb phrases of other habitats of the Ukrainian dialect language, and the findings and analysis results will be used in the elaboration of general theoretical issues of dialectology.

Keywords: dialectology, Eastern Steppe dialects, verbal phrases, semantic relations, spatial prepositional constructions, nominal component.

Vitae

Yana Bilyk, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies at Vinnytsia National Pirogov Memorial Medical University. Research interests: syntax, stylistics and culture of the Ukrainian language, dialectology, ethnolinguistics, ethnopsychology, sociolinguistics.

Correspondence: bilik.yana@gmail.com

Ганна Краєвська

УДК 811.161. (477.41)

ПРО ДЕЯКІ ФОНЕТИЧНІ ЯВИЩА В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТРАДИЦІЙНИХ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ)

У статті розглянуто деякі фонетичні явища говірок Центрального Поділля. Це різноманітні фонетичні зміни, що відбуваються в межах сталої довжини слова, та такі, що супроводжуються подовженням чи скороченням слова. Аналіз фонетичних рис центральноподільських говірок репрезентує типові усьому південно-західному діалекту мовні особливості.

Ключові слова: центральноподільські говірки, фонетична варіативність, лексика традиційних народних ремесел.

Діалектне мовлення, строкате, розмаїте, різнобарвне, сьогодні привертає увагу багатьох дослідників. Саме в ньому яскраво спостерігається розвиток мови та динаміка мовних явищ. Діалектне явище як елемент мовної системи нерідко має в межах різних, а іноді й однієї говірки певні відповідники, варіанти (*Dzendzelivs'kyj*). Науковці ж традиційно аналізують структурні, функціональні чи семантичні відмінності діалектного мовлення. Як зауважує П. Ю. Гриценко, відмінність як центральний об'єкт вивчення була превалюючою під час дослідження діалектизмів – особливих диференціюючих елементів говірок, і залишається центральною при вивченні говірок як окремих систем і діалектної мови як макросистеми (*Grytsenko 53*).

Варіативність мови може простежуватися на усіх мовних рівнях, так виокремлюють варіанти: фонетичні, морфологічні, орфоепічні, семантичні, орфографічні, морфемні, фразеологічні, синтаксичні.

Фонетична варіативність на діалектному рівні представлена широким репертуаром співвідносних звуків, протетичними звуками, епентезою, появою вставних звуків, афerezою, метатезою тощо. На думку дослідників, не можна знайти жодної фонемі, яка б не зазнавала змін шляхом заступлень звуковими виявами інших фонем (*Grytsenko 55*). Дослідження варіативності цього мовного рівня неодноразово ставало об'єктом наукових зацікавлень. У чималій кількості різноаспектних діалектологічних праць, зокрема лінгвогеографічних, звернено увагу на фонетичні особливості говірок. Так, фонетичну варіативність на матеріалі діалектного мовлення українців вивчали Л. А. Булаховський (*Bulakhovs'kyu*), П. Ю. Гриценко (*Grytsenko*), Ф. Т. Жилко (*Zhylko*), Я. В. Закревська (*Zakrevs'ka*), А. М. Залеський (*Zales'kyj*), Г. І. Мартинова (*Martynova*), Т. В. Назарова (*Nazarova*), Н. Осташ (*Ostash*), О. В. Юсікова (*Yusikova*) тощо.